

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ

БАЛЮК Ірина Анатоліївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 10 (співавтор — НАМЯСЕНКО Ольга Кузьмівна);

БОРЕЦЬ Лариса Васиївна — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фінансового права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 6 (співавтор — ОСТАПОВИЧ В'ячеслав Миколайович);

ГАЛАХМЕТОВ Ігор Абзалович — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 8 (підрозділи 8.3, 8.4);

ДЗЯХАР Галина Іванівна — старший викладач кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 5 (співавтор — ЧИХІРЬОВ Володимир Леонідович); Розділ 7 (співавтор — ШАТАЛОВА Лариса Миколаївна);

ДЯДЮК Анастасія Леонідівна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 8 (підрозділ 8.2);

ЗАМРИГА Артур Вікторович — кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 2 (підрозділи 2.3, 2.4, 2.6); Розділ 8 (підрозділ 8.6);

ЗУБАЧОВА Ірина Сергіївна — асистент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 9 (співавтор — САГАЙДАК Юлія Вікторівна);

ІЛЬНИЦЬКА Надіра Фатехівна — старший викладач кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 2 (підрозділи 2.2, 2.5);

КИКОТЬ Павло Валерійович — кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 8 (підрозділ 8.1);

КУЛАГА Еліна Вікторівна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 8 (підрозділ 8.5);

ЛІТОШЕНКО Олена Святославівна — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 2 (підрозділ 2.1); Розділ 3 (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3); Розділ 4;

МОРОЗОВА Вероніка Олексіївна — асистент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 3 (підрозділи 3.4, 3.5);

НАМЯСЕНКО Ольга Кузьмівна — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 10 (співавтор — БАЛЮК Ірина Анатоліївна);

ОСТАПОВИЧ В'ячеслав Миколайович — старший викладач кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», адвокат — Розділ 6 (співавтор — БОРЕЦЬ Лариса Васиївна);

САГАЙДАК Юлія Вікторівна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та муніципального права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 9 (співавтор — ЗУБАЧОВА Ірина Сергіївна);

ЧЕРНЕГА Віталій Миколайович — кандидат юридичних наук, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 1;

ЧИХІРЬОВ Володимир Леонідович — старший викладач кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 5 (співавтор — ДЗЯХАР Галина Іванівна);

ШАТАЛОВА Лариса Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана» — Розділ 7 (співавтор — ДЗЯХАР Галина Іванівна).

Розділ 6. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	158
6.1. Загальні засади відповідальності учасників господарських відносин	158
6.2. Відшкодування збитків у сфері господарювання	167
6.3. Штрафні та оперативно-господарські санкції	167
6.4. Адміністративно-господарські санкції	173
Розділ 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	183
7.1. Поняття та ознаки банкрутства	184
7.2. Процедури, що застосовуються до неплатоспроможного боржника	187
7.3. Проведення в справах про банкрутство	197
Розділ 8. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	211
8.1. Правове регулювання господарсько-торговельної діяльності	211
8.2. Комерційне посередництво (агентська діяльність) у сфері господарювання	223
8.2.1. <i>Правова характеристика комерційного посередництва (агентської діяльності): поняття, ознаки, види</i>	223
8.2.2. <i>Агентський договір як правова підстава виникнення агентських правовідносин</i>	225
8.2.3. <i>Зміст правового зобов'язання учасників агентських відносин</i>	227
8.3. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності	237
8.3.1. <i>Інвестиція (інновація) та інвестиційна (інноваційна) діяльність: поняття, ознаки, змістова характеристика</i>	237
8.3.2. <i>Правовий статус суб'єктів інвестиційної (інноваційної) діяльності</i>	239
8.3.3. <i>Інвестиційна складова предмета господарського договору та особливості його укладання</i>	242
8.4. Правове регулювання фінансової діяльності	247
8.4.1. <i>Поняття «фінанси» та «фінансова діяльність» суб'єктів господарювання</i>	247
8.4.2. <i>Змістова характеристика правового регулювання ринку фінансових послуг</i>	250
8.5. Правове регулювання ціноутворення в Україні	256
8.6. Правове регулювання оціночної діяльності	266
Розділ 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	279
9.1. Поняття, суб'єкти та види зовнішньоекономічної діяльності	280
9.2. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	283
9.3. Зовнішньоекономічний договір (контракт)	293
9.4. Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів (ІНКОТЕРМС)	298
9.5. Митне регулювання при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності	303
Розділ 10. ЗАХИСТ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	319
10.1. Судовий захист прав суб'єктів господарювання в порядку господарського, цивільного та адміністративного судочинства	319
10.2. Міжнародний комерційний арбітражний суд і третейські суди як позасудовий захист прав суб'єктів господарювання	325
10.3. Виконання судових рішень	330

Розділ 6

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

- 6.1. Загальні засади відповідальності учасників господарських відносин.
- 6.2. Відшкодування збитків у сфері господарювання.
- 6.3. Штрафні та оперативно-господарські санкції.
- 6.4. Адміністративно-господарські санкції.

У результаті опанування матеріалів цього розділу студенти повинні

знати:

- поняття та підстави господарсько-правової відповідальності учасників господарських правовідносин;
- види господарських санкцій;
- склад, розмір і порядок відшкодування збитків у сфері господарювання;
- поняття штрафних санкцій і порядок їх застосування;
- поняття, види, підстави та порядок застосування оперативно-господарських санкцій;
- поняття та види адміністративно-господарських санкцій, а також

уміти:

- орієнтуватись у системі чинного господарського й цивільного законодавства України, користуватись офіційними правовими виданнями, джерелами права;
- визначати порядок та умови відшкодування збитків у сфері господарювання;
- давати характеристику окремим видам господарських санкцій як правовому засобу відповідальності у сфері господарювання;
- самостійно вирішувати окремі питання правового характеру у сфері господарської діяльності;
- застосовувати набуті знання під час роботи за економічною спеціальністю.

6.1. Загальні засади відповідальності учасників господарських правовідносин

Юридична відповідальність є видом соціальної відповідальності, яка полягає в застосуванні до правопорушника (фізичної або юридичної особи) санкцій, передбачених чинним законодавством і забезпечених державою в примусовому порядку. Так, до певного виду юридичної відповідальності право порушник може бути притягнутий судом, який ухвалює відповідне судове рішення, а в разі, якщо правопорушник добровільно не виконує судове рішення, то воно виконується в примусовому порядку.

Загальновизнаним є поділ юридичної відповідальності за галузевою структурою права на цивільно-правову, кримінальну, адміністративну та дисциплінарну.

Оскільки Господарський кодекс України визначає основні засади господарювання в Україні та регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, то розділ V ГК України присвячений відповідальності за правопорушення у сфері господарювання.

Стаття 216 ГК України встановлює господарсько-правову відповідальність учасників господарських відносин, відповідно до якої учасники господарських відносин (суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності) несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором.

Господарсько-правова відповідальність настає лише у випадку, коли учасник господарських відносин у своїй господарській діяльності здійснив правопорушення, наприклад, порушив договірні зобов'язання, що спричинило заподіяння збитків іншій стороні господарського договору. До такого правопорушника можуть бути застосовані лише господарські санкції, передбачені ГК України, іншими законами (наприклад, Цивільним кодексом України) і договором. У практичній діяльності надзвичайно важливо ретельно аналізувати умови проектів договорів, чітко визначати предмет договору, порядок його виконання та господарські санкції за порушення його умов.

Важливою гарантією захисту прав, законних інтересів громадян, організацій та держави, зокрема відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих унаслідок правопорушення, та забезпечення правопорядку у сфері господарювання є застосування господарських санкцій. Господарсько-правова відповідальність має також спонукати до належного виконання учасниками господарських відносин своїх господарських зобов'язань, які можуть виникати безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність, з акта управління господарською діяльністю, з господарського договору, внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та ін.

Основні принципи господарсько-правової відповідальності визначено в ГК України:

- на відшкодування збитків має право потерпіла сторона незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

□ сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

□ у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Господарсько-правова відповідальність реалізується шляхом накладення господарських санкцій. **Господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, у результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки** (ст. 217 ГК України).

Господарські санкції, що застосовуються у сфері господарювання:

- відшкодування збитків;
- штрафні санкції;
- оперативно-господарські санкції.

Крім цього, за порушення суб'єктом господарювання правил здійснення господарської діяльності до нього можуть бути застосовані адміністративно-господарські санкції.

Господарські санкції застосовуються в установленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин. Натомість адміністративно-господарські санкції застосовуються вповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування. Отже, господарські санкції носять приватноправовий характер, а адміністративно-господарські — публічно-правовий.

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. **Правопорушенням учасника господарських відносин можуть бути протиправні дії або бездіяльність, що порушують права та законні інтереси потерпілої особи або перешкоджають реалізації її прав.**

Умовами настання господарсько-правової відповідальності є:

□ факт господарського правопорушення (порушення положень нормативно-правового акта чи умов договору, унаслідок чого заподіяно збитки або інша шкода правам та інтересам потерпілого);

□ наявність збитків, заподіяних порушенням господарського зобов'язання або вимог, установлених законодавством для провадження господарської діяльності;

□ причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями або бездіяльністю правопорушника та завданими потерпілій стороні збитками чи іншою шкодою (цей зв'язок має бути доведений відповідними належними та допустимими доказами);

□ доведена в установленому чинним законодавством порядку (зокрема, Господарським процесуальним кодексом України) вина правопорушника.

Так, для застосування до правопорушника господарської санкції у вигляді відшкодування збитків необхідно довести наявність усіх чотирьох умов настання господарсько-правової відповідальності, а для застосування штрафних санкцій (неустойка, штраф, пеня), оперативно-господарських та адміністративно-

господарських санкцій може бути достатньо лише факту господарського правопорушення.

За невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності учасник господарських відносин несе відповідальність. У разі, якщо учасник господарських відносин доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення, він звільняється від господарсько-правової відповідальності. Тобто законодавчо встановлена *презумпція винуватості правопорушника*, однак, якщо правопорушник не мав на меті вчинення правопорушення, а вживав усіх можливих заходів для його недопущення, то він звільняється від установленої господарсько-правової відповідальності.

Якщо належне виконання зобов'язання виявилось неможливим унаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності (форс-мажорні обставини), учасник господарських відносин звільняється від господарсько-правової відповідальності за порушення господарського зобов'язання.

У частині 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» наведено визначення поняття «форс-мажорні обставини» та наведено їх перелік. *Форс-мажорними обставинами* (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи, але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безлади, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських протоків, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також викликані винятковими погодними умовами й стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання та зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо.

Водночас фінансова та економічна криза, дефолт, зростання офіційного та комерційного курсів іноземної валюти до національної валюти, недодержання/порушення своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, брак у боржника необхідних коштів тощо не вважаються форс-мажорними обставинами.

Факт та початок дії форс-мажорних обставин (обставини непереборної сили) засвідчують Торгово-промислова палата України та вповноважені нею регіональні торгово-промислові палати, видаючи сертифікат про такі обставини впродовж семи днів з дня звернення суб'єкта господарської діяльності. Слід зазначити, що для суб'єктів малого підприємництва Сертифікат про форс-мажорні обставини видається безоплатно.

Укладаючи господарські договори, їх сторони зазначають перелік і правові наслідки виникнення форс-мажорних обставин і порядок їх підтвердження. Законодавство встановлює межі господарсько-правової відповідальності та підстави для зменшення розміру чи звільнення від відповідальності.

Правопорушник за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено ГК України та іншими законами. У разі судового розгляду справи про порушення зобов'язання та стягнення коштів з боржника на користь кредитора суд може накласти арешт на майно та кошти такого правопорушника. У разі примусового виконання судового рішення заходами примусового виконання рішень, зокрема є звернення стягнення на кошти, цінні папери, корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, зокрема, якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами.

Суб'єкти підприємницької діяльності в разі нездатності виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою можуть бути визнані банкрутами. З дня прийняття господарським судом рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури в банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань (зокрема й зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів)), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури. Припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута.

Якщо суб'єкт господарювання є юридичною особою, то його засновники не відповідають за зобов'язаннями такого суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення цього суб'єкта. Юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним їй майном.

Учасники товариства з обмеженою відповідальністю, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю цього товариства лише в межах своїх вкладів, натомість усі учасники повного товариства відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства та несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном.

На відміну від учасників товариства з обмеженою відповідальністю або акціонерів акціонерного товариства фізична особа-підприємець відповідає за

зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення.

У разі неправомірних дій (бездіяльності) другої сторони зобов'язання, що сприяли правопорушенню, суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності.

Якщо боржник виконав господарське зобов'язання не своєчасно, то вважається таким, що прострочив, і несе перед кредитором відповідальність за збитки, завдані цим простроченням. У випадку, якщо внаслідок прострочення виконання втратило інтерес для кредитора, він може відмовитися від прийняття виконання такого зобов'язання та вимагати відшкодування збитків.

Коли кредитор відмовляється від прийняття належного виконання, запропонованого боржником, або не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами, або впливають зі змісту зобов'язання, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором, цей кредитор вважається таким, що прострочив. Що, своєю чергою, надає право боржнику на відшкодування завданих таким простроченням кредитора збитків.

Слід звернути увагу на те, що ГК України передбачає реалізацію господарсько-правової відповідальності в *досудовому порядку*. Суб'єкт господарювання, чий права або законні інтереси порушено, з метою врегулювання спору має право звернутися до порушника з письмовою *претензією*, у якій зазначаються: повне найменування та поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється; дата пред'явлення й номер претензії; обставини, на підставі яких пред'явлено претензію; докази, що підтверджують ці обставини; вимоги заявника з посиланням на нормативні акти; сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці; платіжні реквізити заявника претензії; перелік документів, що додаються до претензії. Претензія підписується особою, яка має право підпису, до неї додаються оригінали чи належним чином засвідчені копії та вручається адресатові під розписку або надсилається рекомендованим листом або листом з оголошеною цінністю (з описом вкладення). Одержувач претензії розглядає претензію впродовж місяця з дня її отримання, у разі обґрунтованих вимог заявника повинен задовольнити її та письмово повідомити заявника про результати розгляду. З метою досудового врегулювання спору сторони за необхідності повинні звірити розрахунки, провести експертизу або вчинити інші дії.

Щодо реалізації господарсько-правової відповідальності в судовому порядку, застосовуються строки позовної давності, передбачені ЦК України, відповідно до якого *позовна давність* — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Установлюється загальна позовна давність тривалістю в три роки та скорочена — в один рік, що застосовується, зокрема до вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені). Слід зазначити, що вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є підставою для відмови у позові.

6.2. Відшкодування збитків у сфері господарювання

Відповідно до положень ст. 224 ГК України учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Збитки включають:

- витрати, зроблені управненою стороною;
- втрату або пошкодження її майна;
- не отримані нею доходи, які управнена сторона отримала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Збитки можуть складатися з вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна та додаткових витрат (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), які вважають *реальними збитками*, та *неотриманого прибутку* (втраченої вигоди), які вважають *упущеною вигодою* згідно з ч. 2 ст. 22 ЦК України. За загальним правилом, збитки відшкодовуються в повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування в меншому або більшому розмірі.

Отже, якщо учасник господарських відносин порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, унаслідок чого іншому суб'єкту цим заподіяно збитки, то він повинен їх відшкодувати. Наприклад, згідно з ст. 24 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» особи, яким завдано шкоду внаслідок учинення дій, визначених цим Законом як недобросовісна конкуренція, можуть звернутися до суду із позовом про її відшкодування. Частина 3 ст. 162 ГК України передбачає, що особа, яка протиправно використовує комерційну інформацію, що належить суб'єкту господарювання, зобов'язана відшкодувати завдані йому такими діями збитки. На підставі ч. 5 ст. 159 ГК України за використання чужого комерційного найменування його власнику відшкодовуються завдані цим збитки. Пункт 113 Статуту залізниць України¹ передбачає, що за незбереження (втрату, нестачу, псування та пошкодження) прийнятого до перевезення вантажу, багажу, вантажобагажу залізниці несуть відповідальність у розмірі фактично заподіяної шкоди, якщо не доведуть, що втрата, нестача, псування, пошкодження виникли з не залежних від них причин.

Господарський кодекс України та відповідні договори, укладені суб'єктами господарювання, установлюють *умови та порядок відшкодування збитків*. Так, у разі вчинення учасником господарських відносин правопорушення, він зобов'язаний вжити необхідних заходів щодо запобігання збиткам інших учасників господарських відносин, або щодо зменшення їх розміру, та на вимогу особи,

¹ Статут залізниць України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-98>.

якій заподіяно збитки, відшкодувати їх добровільно в повному обсязі, якщо закон або договір не передбачає інший обсяг їх відшкодування. Сторона, яка порушує своє зобов'язання або напевно знає, що порушить його при настанні строку виконання, повинна невідкладно повідомити про це другу сторону, інакше така сторона втрачає право посылатися на невжиття другою стороною заходів щодо запобігання збиткам і вимагати відповідного зменшення розміру збитків.

Водночас у випадку, якщо сторона господарського зобов'язання повідомлена іншою стороною про можливе невиконання нею зобов'язання та мала можливість попередити виникнення збитків своїми діями, але цього не зробила, така сторона позбавляється права на відшкодування збитків.

У разі, якщо збитки заподіяні правомірною відмовою зобов'язаної сторони від подальшого виконання зобов'язання, вони не підлягають відшкодуванню.

Принципово важливим є положення, згідно з яким зобов'язана сторона, яка не належно виконала своє зобов'язання, проте відшкодувала заподіяні цим збитки, повинна виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інші правила передбачені законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання такого зобов'язання.

У разі, коли збитки заподіяно одночасно *кількома учасниками* господарських відносин, у кожного з них виникає зобов'язання відшкодування збитків суб'єкту, якому завдано збитків. Заподіяння збитків одночасно кількома суб'єктами може виникнути, якщо в господарському зобов'язанні беруть участь кілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів, і кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням. Зобов'язання виконується солідарно, якщо це передбачено законодавством або договором. Виконання одним з боржників солідарного обов'язку в повному обсязі припиняє обов'язок інших солідарних боржників перед кредитором, натомість такий боржник набуває право регресної (зворотної) вимоги в рівній частці, до решти солідарних боржників за вирахуванням частки, яка припадає на нього в разі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Певні особливості встановлені для відшкодування збитків унаслідок порушення *грошових зобов'язань*. Так, порушення учасником господарських відносин грошового зобов'язання не звільняє його від відповідальності через неможливість виконання та призводить до виникнення зобов'язання відшкодувати завдані *збитки* та сплатити *штрафні санкції* згідно з вимогами, що встановлюються ГК України та іншими законами, тобто передбачено два види господарських санкцій, які можуть бути застосовані до порушника. Розмір збитків визначається у валюті, у якій між сторонами провадилися або повинні бути проведені розрахунки. Оскільки грошовою одиницею України є гривня, тому грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені й підлягають оплаті саме в гривнях. Грошові зобов'язання суб'єктів господарювання можуть бути виражені в іноземній валюті лише тоді, коли такі суб'єкти мають право проводити між собою розрахунки в іноземній валюті згідно з ви-

могами законодавства. У разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог.

Таким чином, збитки не є майновою санкцією заздалегідь визначеного розміру. Саме в цьому, на слушну думку науковців,¹ полягає універсальність їх застосування. Остаточна сума збитків, що підлягають відшкодуванню в кожному окремому випадку, визначається судом з урахуванням усебічної оцінки поданих сторонами (позивачем і відповідачем) паперових та інших доказів (розрахунків тощо). Кабінетом Міністрів України можуть затверджуватися методики обчислення розміру збитків у різних сферах господарювання.

У загальних рисах алгоритм розрахунку розміру збитків і заявлення вимог боржнику включатиме кілька етапів. Назвемо їх.

1. Виконання елементарних розрахунків збитків та підтвердження їх відповідними доказами, які беззаперечно підтверджували б їх реальний розмір на визначену дату. При цьому розрахунок проводиться окремо за всім видам збитків, що зазнала особа, а отримані результати підсумовуються.

2. Обрахування вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна, що має бути здійснена відповідно до вимог та в порядку, визначеному законодавством.

3. Визначення додатково понесених витрат (не враховуючи ті, які потерпіла сторона може зазнати в майбутньому згідно із законом чи договором). Важливим тут є те, що такі витрати повинні бути спрямовані на прийняття належно виконаного зобов'язання. Більше того, якщо такі витрати були понесені в розмірі, що перевищують збитки, то відшкодування можливе лише в межах понесених збитків.

4. Розрахунок недотриманого прибутку. При цьому важливо врахувати обидві складові — безпосередню втрату прибутку, що її зазнала сторона за кожную одиницю товару/послуги, унаслідок зменшення чи призупинення обсягів виробництва; а також опосередковану втрату прибутку, що її зазнала сторона внаслідок збільшення собівартості одиниці вартості продукції/послуги, у разі зменшення обсягів виробництва або значних зрушень в асортименті.

У Оглядовому листі Вищого господарського суду України від 14.01.2014 р. № 01-06/20/2014 «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків» зазначено, що у вирішенні спорів про відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди суди повинні дослідити, чи могли такі збитки бути реально понесені кредитором та чи вживав він заходів щодо їх відшкодування.

Збитки з правопорушника на користь потерпілої сторони стягуються в *судовому порядку* за позовом потерпілої сторони у разі відмови правопорушника задовольнити вимоги кредитора добровільно. При цьому потерпіла сторона для застосування до правопорушника господарської санкції у вигляді відшкодуван-

¹ Щербина В. С. Господарське право: Підручник. 6-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 324.

ня збитків зобов'язана довести належними та допустимими доказами *факт порушення* господарського зобов'язання контрагентом, *вину* правопорушника, настання негативних *наслідків*, установити *причинно-наслідковий зв'язок* дій (бездіяльності) правопорушника та настання негативних наслідків.

6.3. Штрафні та оперативно-господарські санкції

Відповідно до ст. 230 ГК України **штрафні санкції** — це господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Найчастіше штрафні санкції застосовуються в майново-господарських зобов'язаннях, що виникають на підставі договорів. Важливо розмежовувати неустойку, штраф і пеню як *способи забезпечення виконання зобов'язань*, що мають стимулюючу функцію та повинні сприяти належному виконанню боржником своїх зобов'язань, і неустойку, штраф і пеню як санкції за порушення господарських зобов'язань (відповідальності у сфері господарювання в розумінні ст. 217 ГК України).

Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником свого зобов'язання.

При цьому **штраф** — це неустойка, яка обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня — це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

За загальним правилом розмір штрафних санкцій передбачається: *а) законом* або *б) договором*. Причому пріоритет надається саме закону, і лише у тих випадках, коли розмір штрафних санкцій законом не визначено, застосовуються санкції, передбачені договором.

У деяких, прямо передбачених законом випадках, установлення штрафних санкцій за порушення господарського зобов'язання має певні особливості. Так, якщо в господарському зобов'язанні, що порушено, хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до *державного сектора економіки*, або порушення пов'язане з виконанням *державного контракту*, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок *Державного бюджету України* чи за рахунок *державного кредиту*, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

□ стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг) за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг);

□ за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня в розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків указаної вартості.

Законом може бути визначений розмір штрафних санкцій також за інші порушення окремих видів господарських зобов'язань.

Наприклад, ч. 3 ст. 14 Закону України «Про державний матеріальний резерв» передбачає за прострочення поставки, недопоставку (неповне закладення) матеріальних цінностей до державного резерву сплату постачальником (виготовлювачем) неустойки в розмірі 50 відсотків вартості недопоставлених (незакладених) матеріальних цінностей. Неустойка стягується до фактичного виконання зобов'язання з урахуванням недопоставленої кількості продукції в попередньому періоді поставки. Крім сплати неустойки постачальник (виготовлювач) відшкодовує понесені одержувачем збитки.

Відповідно до п. 116 Статуту залізниць України¹ за несвоєчасну доставку вантажів і порожніх вагонів залізниця сплачує одержувачу штраф (якщо не доведе, що прострочення сталося не з її вини) у розмірі: 10 відсотків провізної плати — за прострочення на дві доби; 20 відсотків провізної плати — за прострочення на три доби; 30 відсотків провізної плати — за прострочення на чотири й більше діб.

Якщо закон не визначає розмір штрафних санкцій, вони застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може встановлюватися договором у відсотках до суми невиконаної частини зобов'язання або в певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або в кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг). Однак, коли сторони не можуть досягти між собою згоди щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання, то їх спір може бути вирішений судом за заявою заінтересованої сторони.

Часто в договорах за порушення *грошових зобов'язань* пеня визначається в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» передбачає, що за прострочу платежу платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін. А стаття 3 цього Закону обмежує розмір пені *подвійною обліковою ставкою Національного банку України*, що діяла в період, за який сплачується пеня від суми простроченого платежу (як відомо, *облікова ставка* Національного банку України — один з монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених і розміщених грошових коштів).

Порядок застосування штрафних санкцій визначається ст. 232 ГК України. За загальним правилом, якщо за невиконання або неналежне виконання госпо-

¹ Статут залізниць України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-98>.

дарського зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями (*залікова неустойка*). Водночас законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли:

- допускається стягнення тільки штрафних санкцій (*виключна неустойка*);
- збитки можуть бути стягнуті в повній сумі понад штрафні санкції (*штрафна неустойка*);
- за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції (*альтернативна неустойка*).

Скажімо, згідно з п. 113 Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві¹, якщо договором підряду за невиконання зобов'язань встановлено розмір неустойки, вона підлягає стягненню в повному розмірі незалежно від відшкодування збитків.

За господарське правопорушення вимогу щодо сплати штрафних санкцій може заявити учасник господарських відносин, *права чи законні інтереси якого порушено*, а у випадках, передбачених законом, — уповноважений орган, наділений господарською компетенцією. Проте, якщо зазначений орган не є стороною господарського зобов'язання, що порушено, він не має права звертатися з вимогою про стягнення штрафних санкцій на користь кредитора, оскільки відповідно до вимог чинних нормативно-правових актів не передбачено подання позову до суду щодо захисту прав і законних інтересів інших суб'єктів господарювання.

За неправомірне користування чужими коштами справляються *відсотки* по день сплати суми цих коштів кредитору, якщо законом або договором не встановлено для нарахування відсотків інший строк (у недоговірних зобов'язаннях, якщо особа отримала грошові кошти без достатньої правової підстави, то згідно зі ст. 1212 ЦК України вона не лише має зобов'язання повернути їх потерпілому, але й сплатити проценти за користування ними, як це передбачає ст. 536 ЦК України, яка при цьому не встановлює розмір цих процентів. У договірних зобов'язаннях розмір процентів за неправомірне користування чужими коштами може встановлюватися договором).

У разі *прострочення кредитора* в грошових зобов'язаннях, боржник не має платити відсотки за час такого прострочення. Оскільки кожна зі сторін договору має як права, так і обов'язки, то кожна з них повинна дотримуватися належного виконання взятих на себе зобов'язань. Отже, кредитор серед іншого має зобов'язання прийняття від боржника належного виконання. На підставі ст. 537 ЦК України у разі відсутності кредитора або вповноваженої ним особи в місці виконання зобов'язання ухилення кредитора або вповноваженої ним особи від прийняття виконання або в разі іншого прострочення з їхнього боку боржник має право виконати свій обов'язок шляхом внесення належних з нього кредиторів грошей або цінних паперів у депозит нотаріуса, нотаріальної контори. Згідно зі ст. 85 Закону України «Про нотаріат» у передбачених законодавством

¹ Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005>.

випадках нотаріус приймає від боржника в депозит грошові суми й цінні папери для передачі їх кредитору. Нотаріус повідомляє про надходження грошових сум і цінних паперів кредитора та на його вимогу видає йому грошові суми й цінні папери. Слід зазначити, що нотаріус приймає грошові суми й цінні папери за місцем виконання зобов'язання.

У будь-якому разі нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через *шість місяців* від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

Штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань у випадках, передбачених законом, стягуються судом у дохід держави. Наприклад, згідно з положенням Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» за повне або часткове невиконання умов договорів купівлі-продажу встановлена відповідальність покупців, а штрафи за позовами державного органу приватизації, як сторони цих договорів купівлі-продажу, за рішенням суду стягуються з винних осіб в установленому законодавством порядку та перераховуються до Державного бюджету України.

Суд має право *зменшити розмір штрафних санкцій*, якщо належні до сплати санкції надмірно великі порівняно зі збитками кредитора. Зменшуючи розмір штрафних санкцій, суд має врахувати ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, а й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Усі ці обставини повинні бути встановлені (досліджені) судом. Зазначені положення можуть бути застосовані у випадку, якщо кредитор заявив одночасно позовні вимоги про стягнення з боржника штрафних санкцій і відшкодування збитків. Суд може також зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій, ураховуючи інтереси боржника, коли порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин. У такому разі суд має встановити наявність чи відсутність збитків у інших осіб, які не є стороною зобов'язання.

За загальним правилом *боржник, який сплатив штрафні санкції за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання, не звільняється від виконання зобов'язання в натурі*, крім випадків, коли закон або договір передбачає інше, а також, коли управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Одним з видів господарських санкцій, що застосовуються за порушення зобов'язань, є оперативно-господарські санкції. **Оперативно-господарські санкції** — це заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку (ст. 235 ГК України). Щодо суб'єктів господарювання, інших учасників господарських відносин за порушення господарських зобов'язань можуть бути застосовані тільки оперативно-господарські санкції, передбачені договором.

Оперативно-господарські санкції, на відміну від штрафних санкцій та відшкодування збитків, метою яких є настання несприятливих майнових наслідків для правопорушника, носять організаційний характер та спрямовані на зміну

самої структури правовідносин: припинення або зупинення виконання зобов'язання, зміну послідовності його виконання та ін. Проте застосування оперативно-господарських санкцій також має негативні наслідки для господарської діяльності правопорушника. Слід зазначити, що передусім метою застосування оперативно-господарських санкцій є запобігання (превенція) виникнення або мінімізація збитків кредитора через припинення протиправних дій (правопорушення) з боку боржника. Аналогічні норми передбачає ст. 611 ЦК України, відповідно до положень якої у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, установлені договором або законом, зокрема припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, розірвання договору, зміна умов зобов'язання. Порушенням зобов'язання вважають його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання). Незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, до нього можуть бути іншою стороною застосовані оперативно-господарські санкції, оскільки кредитор, застосовуючи їх, передусім має на меті запобігти або зупинити власні майнові втрати. Як вбачається з відповідних положень ЦК України та ГК України, за загальним правилом одностороння відмова від зобов'язання не допускається, однак у випадках, передбачених договором або законом, така одностороння відмова допускається з метою запобігти негативним наслідкам для кредитора внаслідок допущеного правопорушення боржника.

Крім оперативно-господарських санкцій, передбачених договором, до правопорушника можуть застосовуватися санкції, передбачені чинним законодавством для окремих видів договорів. Наприклад, за договором поставки покупець має право відмовитися від прийняття й оплати товарів (або якщо товари уже оплачені покупцем — вимагати повернення сплаченої суми) у разі поставки товарів більш низької якості, ніж вимагається стандартом, технічними умовами чи зразком (еталоном). Якщо постачальник (виробник) здійснив поставку некомплектних виробів, то на вимогу покупця (одержувача) він зобов'язаний доукомплектувати їх у двадцятиденний строк після одержання вимоги або замінити комплектними виробами у той же строк, якщо сторонами не погоджено інший. Своєю чергою, покупець (одержувач) має право відмовитися від оплати товару, а у разі, якщо товар уже оплачений, вимагати в установленому порядку повернення сплачених сум до укомплектування виробу або його заміни. Покупець може відмовитися від товару, якщо постачальник (виробник) у встановлений строк не укомплектує виріб або не замінить його комплектним.

Згідно з договором підряду на капітальне будівництво замовник має право вимагати розірвання такого договору та відшкодування збитків, якщо підрядник не приступив своєчасно до виконання договору або виконує роботу настільки повільно, що закінчення її до строку стає явно неможливим. Натомість у разі порушення замовником своїх зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво, унаслідок якого початок або продовження робіт підрядником виявляються неможливими чи значно ускладнюються, він має право не приступати до роботи, а розпочату роботу зупинити.

Сторони, укладаючи господарські договори, можуть передбачати різні види оперативно-господарських санкцій, що можуть бути застосовані у разі порушення господарських зобов'язань.

Оперативно-господарські санкції зазвичай поділяють на дві групи. До першої групи санкцій відносять заходи, застосування яких змінює зміст зобов'язання, тобто змінюються взаємні права та обов'язки сторін. До другої групи входять санкції, застосування яких призводить до припинення господарського зобов'язання.

У ч. 1 ст. 236 ГК України наведено перелік видів оперативно-господарських санкцій, який не є вичерпним, оскільки сторони, укладаючи договір, можуть передбачити застосування інших оперативно-господарських санкцій. До таких санкцій належать:

1) *одностороння відмова від виконання свого зобов'язання* управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це — у разі порушення зобов'язання другою стороною (зокрема, відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони; відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт унаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо);

2) *відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання*, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунка боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

3) *установлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій* належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання (скажімо, зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг); переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо);

4) *відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин* із стороною, яка порушує зобов'язання.

Прикладом застосування оперативно-господарських санкцій може бути п. 28 Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві,¹ який надає замовнику право в разі виявлення недоліків, що виключають можливість використання об'єкта будівництва відповідно до мети, зазначеної в проектній документації та договорі підряду, та не можуть бути усунені підрядником, замовником або третьою особою, відмовитися від прийняття закінчених робіт (об'єкта будівництва). Своєю чергою, підряднику надається можливість:

□ відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків у разі внесення до проектної та кошторисної документації змін, які потребують

¹ Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005>.

виконання додаткових робіт, вартістю, що перевищує 10 відсотків ціни, обумовленої договором;

□ відмовитися від договору підряду й вимагати від замовника сплати договірної ціни пропорційно виконаним роботам та відшкодування збитків, що не покриті вищезазначеною сумою, якщо неможливо використовувати ресурси, які надаються замовником;

□ відмовитися від договору підряду та отримати відшкодуванням збитків, якщо використання матеріальних ресурсів, наданих замовником, або дотримання його вказівок щодо способу виконання робіт становить загрозу життю та здоров'ю людей або призводить до порушення екологічних, санітарних правил, правил безпеки та інших передбачених законодавством вимог.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є *факт порушення господарського зобов'язання* другою стороною. Потерпіла від правопорушення сторона в позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання має право застосувати оперативно-господарські санкції в порядку, визначеному договором. Заінтересована сторона (ймовірний правопорушник) має право на звернення до суду із заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням, якщо він не згідний із застосуванням оперативно-господарської санкції. Для застосування оперативно-господарських санкцій не потрібно доводити вину правопорушника, настання негативних наслідків, установлювати причинно-наслідковий зв'язок дій (бездіяльності) порушника та настання негативних наслідків, тобто достатньо лише самого факту порушення господарського зобов'язання контрагентом.

Необхідно звернути увагу, що оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися *одночасно з відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій*.

6.4. Адміністративно-господарські санкції

Відповідно до положень ст. 238 ГК України *адміністративно-господарські санкції* — це заходи організаційно-правового або майнового характеру, які спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків; можуть застосовуватися до суб'єктів господарювання вповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування за порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності.

На відміну від інших господарських санкцій, адміністративно-господарські санкції застосовуються лише у разі *порушення вимог законодавства*, що регулює господарську діяльність, а не положень відповідних господарських договорів. Застосовувати адміністративно-господарські санкції до правопорушника мають право лише відповідні *органи державної влади або місцевого самовряду-*

вання, наділені повноваженнями здійснювати контроль за виконанням приписів законодавства, які регулюють відповідну сферу господарювання, а не інша сторона господарського договору. Застосовуватись адміністративно-господарські санкції можуть лише виключно до *суб'єктів господарювання*, якими є юридичні особи, що здійснюють господарську діяльність, і фізичні особи-підприємці. Метою застосування адміністративно-господарських санкцій є припинення правопорушення та усунення його негативних наслідків.

Види адміністративно-господарських санкцій встановлюються виключно *законами*, тобто підзаконними нормативно-правовими актами адміністративно-господарські санкції встановлюватися не можуть.

Адміністративно-господарські санкції можна умовно поділити на організаційно-правові та майнові. До *організаційно-правових* адміністративно-господарських санкцій слід віднести:

- застосування антидемпінгових заходів;
- зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності;
- анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності;
- обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання;
- ліквідація суб'єкта господарювання та відповідно скасування його державної реєстрації;
- застосування індивідуального режиму ліцензування;
- припинення експортно-імпортних операцій.

Своєю чергою, *майновими* адміністративно-господарськими санкціями є такі:

- вилучення прибутку (доходу);
- адміністративно-господарський штраф;
- стягнення зборів (обов'язкових платежів).

Доцільно розглянути застосування окремих видів адміністративно-господарських санкцій більш докладно.

Вилучення прибутку (доходу). Згідно зі ст. 240 ГК України прибуток (дохід), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають *вилученню в дохід відповідного бюджету* в порядку, установленому законом. Крім того, зі суб'єкта господарювання стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі вилученої суми, а в разі повторного порушення впродовж року після застосування цієї санкції — у трикратному розмірі вилученої суми. Перелік порушень, за які до суб'єкта господарювання застосовуються санкції, передбачені цією статтею, а також порядок їх застосування визначаються законами.

Наприклад, на підставі ст. 19 закону України «Про природні монополії» одержаний суб'єктами природних монополій прибуток унаслідок порушення положень цього Закону, вилучається в судовому порядку до Державного бюджету

України. Крім того, отримана суб'єктами природних монополій виручка внаслідок порушення встановлених органами, що регулюють діяльність цих суб'єктів природних монополій, рівня цін (тарифів), вилучається до відповідного бюджету згідно з вимогами законодавства про ціни й ціноутворення.

Аналогічно відповідно до ч. 2 ст. 75 закону України «Про телекомунікації» отриманий оператором чи провайдером телекомунікацій прибуток від діяльності, що проводилася без повідомлення національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, та/або без ліцензії, дозволу на використання номерного ресурсу, порушення встановлених національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, тарифів, вилучається в судовому порядку та спрямовується до Державного бюджету України.

У разі порушення суб'єктом господарювання визначених правил здійснення господарської діяльності таким суб'єктом до відповідного бюджету сплачується грошова сума — **адміністративно-господарський штраф**. Перелік порушень, за які зі суб'єкта господарювання стягується штраф, розмір і порядок його стягнення визначаються спеціальними законами, що регулюють податкові та інші відносини, в яких допущено правопорушення.

Так, Податковий кодекс України встановлює відповідальність за порушення податкового законодавства. Скажімо, якщо суб'єкт господарювання (юридична особа або фізична особа-підприємець) проводить операції з реалізації пального без реєстрації таких суб'єктів платниками акцизного податку в порядку, передбаченому Податковим кодексом України, на нього накладається штраф у розмірі 100 відсотків вартості реалізованого пального; відчуження суб'єктом господарювання без попередньої згоди контролюючого органу майна, що перебуває в податковій заставі, тягне за собою накладення на такого суб'єкта штрафу в розмірі вартості відчуженого майна.

За порушення антимонопольно-конкурентного законодавства Антимонопольний комітет України згідно зі ст. 251 ГК України накладає штрафи на суб'єктів господарювання — юридичних осіб. Конкретні підстави, розміри та порядок стягнення штрафів визначаються Законом України «Про захист економічної конкуренції». За вчинення суб'єктами господарювання дій, визначених цим Законом як недобросовісна конкуренція (будь-які дії в конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності), передбачено накладення штрафу в розмірі до п'яти відсотків доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) цього суб'єкта господарювання за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. При цьому суми стягнутих штрафів і пені за прострочення їх сплати зараховуються до державного бюджету.

Антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи застосовуються згідно з вимогами закону до учасників господарських відносин, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, пов'язану з отриманням незаконної переваги на ринку України — здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, що визначаються законом як недобросовісна конкуренція, унас-

лідок чого завдано шкоди економіці України або спричинено загрозу виникнення такої шкоди. Підстави та порядок застосування антидемпінгових заходів визначаються Законами України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну», «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про зовнішньоекономічну діяльність» тощо.

Ввезення на митну територію країни імпорту товару за цінами, що є нижчими від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, унаслідок чого заподіюється шкода національному товаровиробнику подібного товару, визнається *демпінгом*. Національний товаровиробник — це сукупність виробників подібного товару або тих з них, сукупне виробництво яких становить основну частину всього обсягу виробництва в країні імпорту цього товару. В Україні антидемпінгові розслідування проводяться на підставі положень Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту». Під час або за результатами антидемпінгового розслідування застосовуються до порушника попередні або остаточні антидемпінгові заходи та відповідно справляється антидемпінгове мито.

До суб'єкта господарювання може бути застосовано адміністративно-господарську санкцію у вигляді його *ліквідації за рішенням суду* у випадках, установлених законом. Наприклад, на підставі п. 67.2 ст. 67 Податкового кодексу України контролюючі органи в установленому законом порядку мають право звертатися до суду про винесення судового рішення про припинення юридичних осіб або підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. У такому випадку про припинення юридичних осіб або підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців у порядку, визначеному законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців вноситься відповідний запис.

До суб'єктів господарювання можуть застосовуватися й інші адміністративно-господарські санкції, передбачені як Господарським кодексом України, так і іншими законами.

У разі застосування до суб'єкта господарювання адміністративно-господарських санкцій він має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу державної влади або органу місцевого самоврядування в порядку, установленому процесуальним законодавством (зокрема, згідно з Кодексом адміністративного судочинства України до відповідного адміністративного суду). Крім того, суб'єкти господарювання можуть захистити свої права й законні інтереси шляхом звернення до суду із заявою про визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які не відповідають вимогам законодавства й порушують права чи законні інтереси цих суб'єктів.

Так, на підставі ст. 60 закону України «Про захист економічної конкуренції» суб'єкти господарювання оскаржують рішення органів Антимонопольного комітету України повністю або частково до господарського суду у двомісячний

строк з дня отримання рішення. Рішення Антимонопольного комітету України, адміністративної колегії Антимонопольного комітету України та державного повноваженого Антимонопольного комітету України оскаржуються до господарського суду міста Києва, а рішення територіальних відділень Антимонопольного комітету України оскаржуються до господарських судів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

У разі встановлення факту неправомірного застосуванням до суб'єкта господарювання адміністративно-господарських санкцій, завдані йому збитки відшкодовуються відповідно до вимог, передбачених ГК України та іншими законами. Скажімо, ст. 20 закону України «Про природні монополії» передбачає, що збитки, завдані внаслідок прийняття неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів, які регулюють діяльність суб'єктів природних монополій (Національні комісії регулювання природних монополій), що порушують норми цього Закону, підлягають відшкодуванню згідно з порядком, установленим законодавством.

Адміністративно-господарські санкції можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання впродовж *шести місяців з дня виявлення порушення*, але у будь-якому разі не пізніше, як через *один рік з дня порушення* цим суб'єктом установлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, прямо передбачених законом. Проте це правило не поширюється на штрафні санкції, розмір і порядок стягнення яких визначені Податковим кодексом України, Законами України «Про валюту і валютні операції», «Про банки і банківську діяльність» та деякими іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на органи доходів і зборів.

Резюме за змістом розділу 6

Таким чином, ґрунтуючись на положеннях чинного цивільного та господарського законодавства України в цьому розділі розглянуті найважливіші аспекти відповідальності за правопорушення у сфері господарювання. Підсумовуючи розділ, слід зазначити, що за вчинення правопорушення у сфері господарювання учасники господарських відносин (суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності) несуть господарсько-правову відповідальність шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених Господарським кодексом України, іншими законами та договором.

Під господарськими санкціями розуміються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Зокрема,

у сфері господарювання застосовуються такі види санкцій, як відшкодування збитків, штрафні санкції та оперативно-господарські санкції; також до суб'єктів господарювання за порушення правил здійснення господарської діяльності можуть застосовуватися адміністративно-господарські санкції.

Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або встановлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено. Збитки з правопорушника на користь потерпілої сторони стягуються в судовому порядку за позовом потерпілої сторони, яка зобов'язана довести належними та допустимими доказами факт порушення господарського зобов'язання контрагентом, вину правопорушника, настання негативних наслідків, установити причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) правопорушника та настанням негативних наслідків. Для спрощення розрахунків суми збитків Кабінетом Міністрів України можуть затверджуватися методики обчислення розміру збитків у різних сферах господарювання.

У разі порушення учасником господарських відносин правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання ним свого господарського зобов'язання застосовується відповідальність у вигляді сплати штрафних санкцій. Найчастіше штрафні санкції застосовуються в майново-господарських зобов'язаннях, що виникають на підставі договорів, і стягуються в судовому порядку за позовом потерпілої сторони. Зазвичай розмір штрафних санкцій передбачається законом або договором, проте у деяких, прямо передбачених законом випадках, установлення штрафних санкцій за порушення господарського зобов'язання має певні особливості. До таких випадків передусім належить порушення зобов'язання суб'єктом державного сектора економіки або пов'язане з виконанням державного контракту чи фінансується за рахунок Державного бюджету України; свою специфіку також мають штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань.

Принципово важливо, що сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, прямо передбачених законом.

Одним з видів господарських санкцій, що застосовуються за порушення зобов'язань, є оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. Важливо, що до суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких прямо передбачено договором. Принциповою відмінністю оперативно-господарських санкцій є те, що вони застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, і можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій.

За порушення встановлених правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання також можуть бути застосовані вповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Конкретні види адміністративно-господарських санкцій, умови та порядок їх застосування визначаються Господарським кодексом України, а також іншими законодавчими актами.

Терміни та поняття до розділу 6

Господарсько-правова відповідальність за правопорушення у сфері господарювання — відповідальність, яку несуть учасники господарських відносин шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених Господарським кодексом України, іншими законами та договором.

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання.

Господарські санкції — заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки.

Види господарських санкцій: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції.

Пропорушення учасника господарських відносин — протиправні дії або бездіяльність, що порушують права та законні інтереси потерпілої особи або перешкоджають реалізації її прав.

Форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) — надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами (загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи, але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безлади, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту, епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів,

землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо.

Збитки — витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Штрафні санкції — господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Неустойка (штраф, пеня) — це грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання.

Штраф — неустойка, яка обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня — неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Оперативно-господарські санкції — заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Адміністративно-господарські санкції — заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків і застосовуються до суб'єктів господарювання вповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування за порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності.

Адміністративно-господарський штраф — грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету в разі порушення ним установлених правил здійснення господарської діяльності.

Питання, тести для самоконтролю

1. Сформулюйте поняття та визначте підстави господарсько-правової відповідальності.
2. Назвіть види господарських санкцій.
3. Що таке збитки суб'єкта господарювання? Які саме витрати можуть включатися до збитків?
4. Чи підлягають відшкодуванню збитки, завдані правомірною відмовою зобов'язаної сторони від виконання зобов'язання?
5. Що таке солідарне відшкодування збитків? У яких випадках воно відбувається?
6. Як встановлюється конкретний розмір збитків суб'єкта господарювання?
7. Що таке штрафні санкції? Чим визначені підстави їх застосування?

8. У чому полягають особливості штрафних санкцій за порушення грошових зобов'язань?

9. Хто має право накладати на суб'єкта господарювання штрафні санкції?

10. Що таке оперативно-господарські санкції? Хто має право їх накладати?

11. Назвіть види оперативно-господарських санкцій.

12. У чому полягають особливості адміністративно-господарських санкцій?

13. Назвіть види адміністративно-господарських санкцій.

14. Що таке адміністративно-господарський штраф?

15. Що таке антидемпінгові заходи та у яких випадках вони застосовуються?

16. У які строки до суб'єкта господарювання можуть бути застосовані адміністративно-господарські санкції?

17. Якою є господарська відповідальність за змістом і формою?

- а) практичною за змістом та юридичною за формою;
- б) матеріальною за змістом та юридичною за формою;
- в) комплексною за змістом та фактичною за формою;
- г) матеріальною за змістом та фактичною за формою.

18. Яка презумпція діє в контексті господарської відповідальності?

- а) презумпція вини особи, яка допустила порушення господарського зобов'язання;
- б) презумпція невинуватості особи, яка допустила порушення господарського зобов'язання;
- в) у господарському праві відсутня будь-яка презумпція;
- г) немає правильної відповіді.

19. Що входить до складу збитків згідно з нормами Господарського кодексу України?

- а) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна;
- б) додаткові витрати;
- в) матеріальна компенсація моральної шкоди;
- г) усе з вищепереліченого належить до складу збитків.

20. Чи є сплата штрафних санкцій підставою для невиконання боржником свого зобов'язання в натурі?

- а) є безумовною підставою;
- б) не є підставою;
- в) залежить від виду та типу господарського зобов'язання;
- г) немає правильної відповіді.

21. Які із запропонованих ознак характеризують оперативно-господарські санкції?

- а) передбачаються договором;
- б) застосовуються на розсуд і за бажанням кредитора;
- в) передбачено позапретензійний та позасудовий порядок їх застосування;
- г) усі зазначені.

Завдання для індивідуальної роботи

---

1. Проведіть порівняльну характеристику оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій. За критерії порівняння використайте суб'єктів, які мають право їх застосовувати, порядок накладання санкцій, строки застосування та нормативно-правові акти, що регулюють їх накладення. Результати оформите у вигляді порівняльної таблиці.
2. Проаналізуйте структуру збитків у сфері господарювання, умови, розмір і порядок їх відшкодування, передбачені Цивільним кодексом України та Господарським кодексом України. Який з указаних нормативних актів містить більш широке трактування поняття «збитки». Відповідь обґрунтуйте з посиланням на чинне законодавство.

Приклади практичних завдань

---

1. Проаналізуйте довільний господарський договір. З його змісту з'ясуйте, яка відповідальність встановлена для сторін — суб'єктів господарювання. Які з господарських санкцій визначено в договорі, який порядок їх застосування та розмір? Чи передбачено договором застосування оперативно-господарських санкцій?
2. Охарактеризуйте види адміністративно-господарських санкцій, що можуть бути застосовані до суб'єктів господарювання в разі вчинення правопорушення. Складіть класифікацію (класифікації) зазначених санкцій за різними ознаками.
3. Охарактеризуйте порядок досудового врегулювання спорів між суб'єктами господарювання. У чому полягає його основна мета? Чи є досудове врегулювання спорів обов'язковим для суб'єктів господарювання?

Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу

Нормативно-правові акти

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Навчальна література

1. Правове регулювання господарської діяльності: Навч. посібник / [В. В. Мачуський, Л. О. Кожура, Ю. В. Сагайдак та ін.]; за заг. ред. доц., к. ю. н. В. В. Мачуського. К.: КНЕУ, 2015. 152 с. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/wp-content/PRGD.pdf> (дата звернення: 04.02.2019).
2. Щербина В. С. Господарське право: Підручник. 6-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.